

# امامزاده اسماعیل اصفهان

مجموعه‌ای از آثار تاریخی قرن اول تا قرن دوازدهم هجری

از

دکتر لطف‌الله هنرفر

خطاب کرد در خلافت علی بن ابی طالب علیه السلام. ۱  
برجانب شمالی مرقد شعیبا کتیبه‌ای به خط نستعلیق  
برجسته از دوره شاه سلطان حسین صفوی موجود است  
که اولین مسجد بزرگی را که در اصفهان ساخته شده  
به نام مسجد شعیبا معرفی می‌کند و نیز حکایت دارد از  
اینکه مسجد مزبور را ابوعباس مفتی در دوره خلافت  
علی بن ابی طالب (ع) بنا کرده و البارسلان آنرا تعمیر  
کرده است. متن کتیبه که به خط علی نقی امامی و مورخ  
بسال ۱۱۱۲ هجری است به شرح زیر می‌باشد: «وجدنافی  
کتاب اصفان اول مسجد کبیر بنی باصفهان مسجد  
شعیبا و بناء ابوعباس المفتی فی زمن علی صلوات الله علیه  
و عمره البارسلان بعد نیف و خمسمائة بعد ما علیها  
تقوه وقد امر بعمارته فی عام احد عشر ومائة والفاء وبعبارة  
اخری هی مرقد شعیبا النبی علیه السلام علی نقی الامامی  
۱۱۱۲». در حاشیه مرقد شعیبا آیه ۱۸ و ۱۹ سوره توبه  
گج بری شده و به عبارت «صدق الله العظیم وصدق رسوله  
النبی الکریم کتبه ابن محمد محسن الامامی» ختم میشود.

## ۲- امامزاده اسماعیل

اساس تمام ساختمانهای دیگر متصل به مرقد  
شعیبا و ساختمان چهارسو و تزیینات فراوان نقاشی و  
کاشیکاری و گج بری عهد صفویه مدفن امامزاده اسماعیل  
است که از امامزاده‌های صحیح‌النسب و معتبر اصفهان

درحاشیه شرقی خیابان هاتف اصفهان مجموعه‌ای  
نفیس از آثار معماری و تزیینات عهد سلجوقی و صفوی  
دیده می‌شود که به نام «امامزاده اسماعیل» شهرت دارد.  
این مجموعه عالی شامل یک مسجد بسیار قدیمی بنام  
«مسجد شعیبا» و مقبره امامزاده اسماعیل و رواق  
و سر در و صحن آن و یک گنبد بزرگ زیبای  
آجری از نوع گنبد‌های چهارسوی اصفهان است که  
هریک از آنها در زمان معینی ساخته شده و ذیلاً به شرح  
آنها می‌پردازیم:

## ۱- مسجد شعیبا

وجه تسمیه مرقدی که فعلاً بنام «شعیبا» آنرا زیارت  
می‌کنند بر ما معلوم نیست. ساختمان مرقد فعلی هم خیلی  
قدیمی نیست و بنای منشوری شکلی است که روی آنرا  
با گج اندود نموده‌اند. ارتفاع مرقد در حدود ۱/۷۰ متر  
و عرض آن یک متر است. در دوره رواج مذهب اسلام  
در اصفهان ظاهراً در همین محلی که بنام «خوشینان»  
معروف بوده مسجدی بنا شده که هیچ اثری از آن باقی  
نمانده است.

صاحب کتاب مجمل‌التواریخ والقصص که کتاب  
خود را در سال ۵۲۰ هجری تألیف کرده چنین می‌نویسد:  
«جامع خوشینان نخستین مسجد بود که به اصفهان کردند  
در اسلام و بناء آن ابوحناس مولی امیرالمؤمنین عمر بن

۱- صفحه ۵۲۴ کتاب مجمل‌التواریخ والقصص تألیف سال ۵۲۰ هجری چاپ تهران.

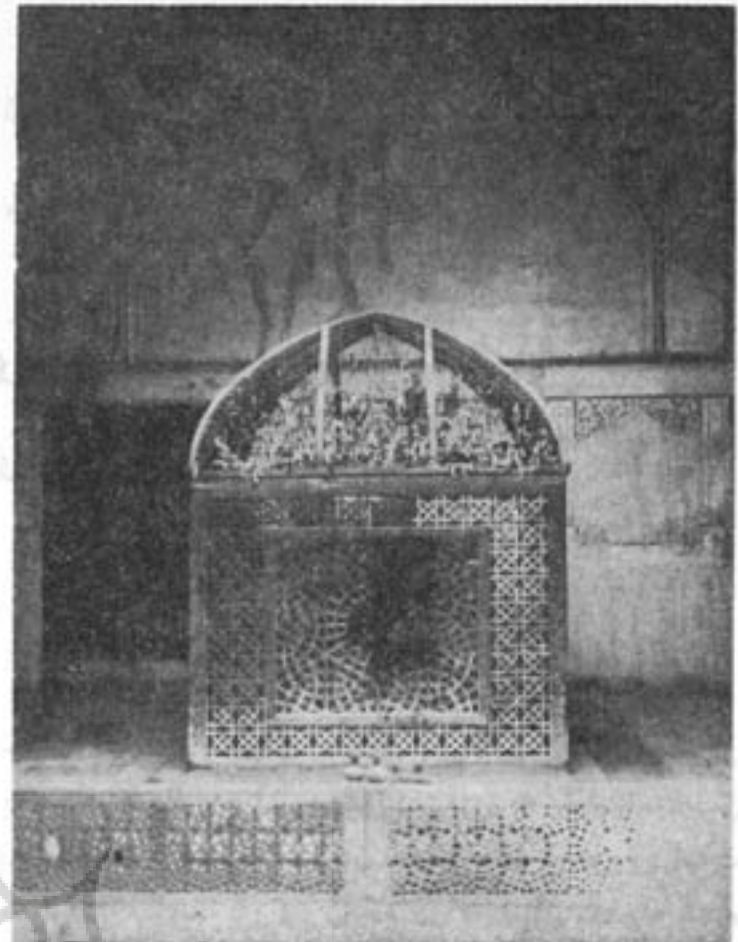
آن به عمل آمده تزیینات دیگری به آن اضافه شده است. محمدرضا امامی به شرح زیر است:

«اتمام هذه العمارة المنورة في ايام دولة السلطان الاعظم والهاقان الاكرم مروج مذهب الائمة المعصومين السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه صفى الموسوى الحسينى الصفوى بهادرخان خلدالله ملكه و سلطانه وافاض على كافة العالمين بره وعدله و احسانه فى شهر رذى قعدة الحرام فى ١٠٤١ كتبه محمدرضا الامامى». در زیر کتیبه ثلث کاشیکاری از دوره شاه صفی لوح سنگی نصب شده که در حاشیه و متن آن عبارات و اشعاری حجاری شده است. کتیبه متن این لوح به خط ثلث برجسته حاکی از اقدام شاه سلطان حسین صفوی نسبت به تعمیر و ساختمان بقعه امامزاده اسماعیل است. این کتیبه که به خط علی نقی امامی و مورخ به سال ۱۱۱۴ هجری می باشد به شرح زیر است:

«قد وفق لعمارة هذه البقعة الشريفة والروضه المنيفة من فاذ بتأييد الدين الاحمدى و امتياز بترويج الشرع المحمدى اعنى السلطان بن السلطان بن السلطان والهاقان بن الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر ابو المنصور شاه سلطان حسين الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان لزال به ركن الاسلام ركيناً و متن الايمان متيناً كتبه ابن محمد محسن على نقى الامامى ١١١٤».

در حاشیه لوح سنگی مذکور به خط نستعلیق برجسته اشعاری حجاری شده است که مضمون آنها حاکی از اقدام حاج محمد ابراهیم بیگ یوزباشی نسبت به تعمیر و تزیین بقعه امامزاده اسماعیل در دوره سلطنت شاه سلطان حسین صفوی است و در دو دایره کوچک به خط نستعلیق و در دو مصراع به شرح زیر نام وی آمده است:

قبله ایرانیان بانسی این خیرات لیک یافت اتمام این بنا از سعی ابراهیم بیگ در اطراف رواق بقعه در الواح کوچک جدا از هم اشعاری به خط نستعلیق و به قلم محمد صالح اصفهانی گچ بری شده است که مضمون آنها مدح شاه سلطان حسین و تجلیل از اقدام خیر محمد ابراهیم بیگ است و



مرقد شعیا قدیمی ترین اثر تاریخی در مجموعه آثار امامزاده اسماعیل

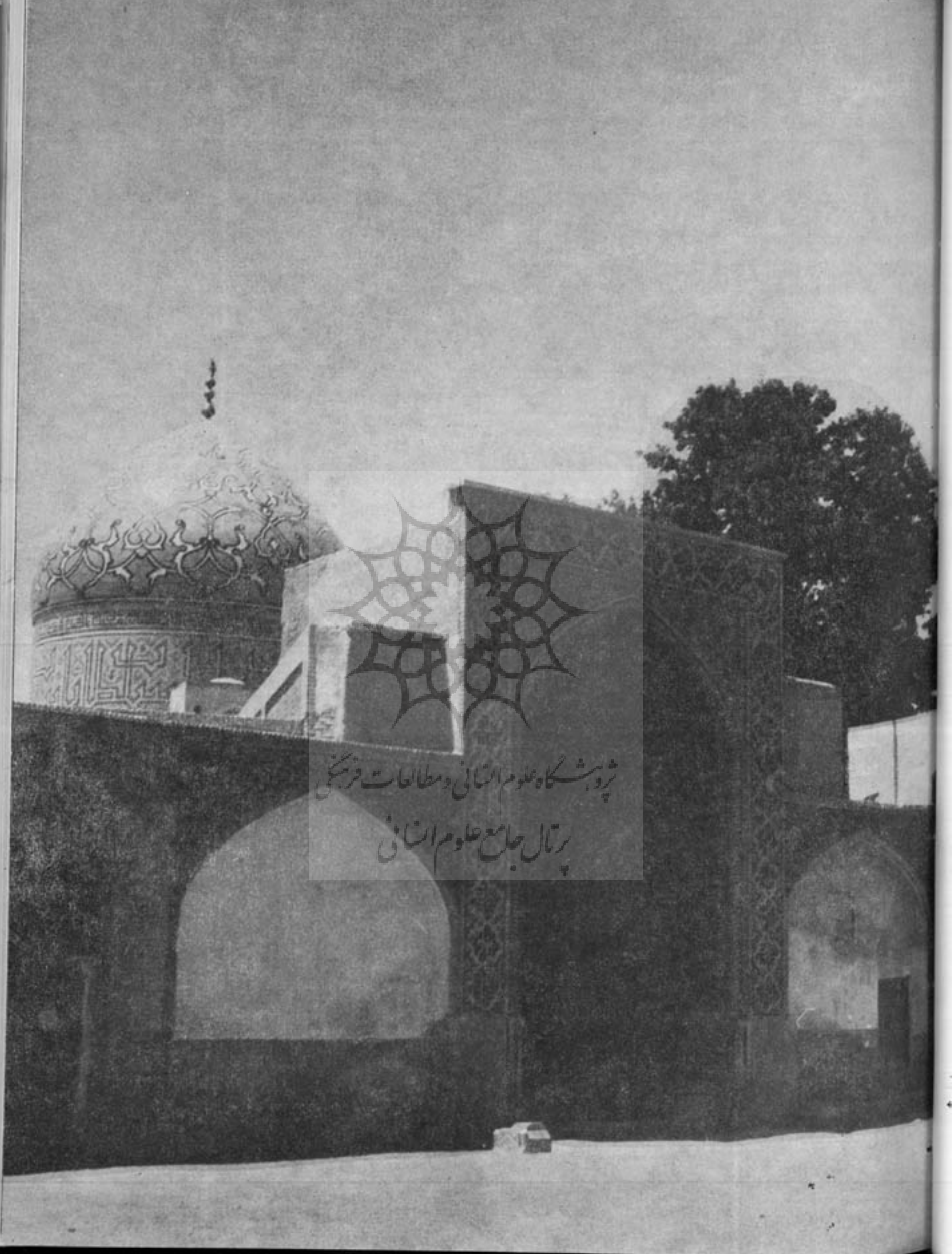
می باشد و نسب او در اطراف يك پنجره چوبی که حرم را به ایوان و چنار کهنسال واقع در این قسمت مربوط می کند به شرح زیر ذکر شده است:

«اسماعیل بن زید بن حسن بن حسن بن الامام علی بن ابی طالب».

امامزاده اسماعیل را اسماعیل دیباج هم می گویند که ظاهراً به مناسبت فروش دیباج (معرب دیبا) ملقب به دیباج شده است.

کتیبه سردر رواق امامزاده اسماعیل اتمام این بنای تاریخی را به زمان شاه صفی نسبت می دهد. به استناد کتیبه های موجود می توان گفت که بنای بقعه و گنبد امامزاده اسماعیل به تفصیل و تجلیلی که فعلاً کتیبه اصلی سردر رواق بقعه به خط ثلث سفید باکاشی معرق مورخ بسال ۱۰۴۱ هجری و به قلم مشاهده می شود در دوره شاه عباس کبیر شروع شده و در دوره شاه صفی به اتمام رسیده و سپس در دوره شاه سلطان حسین تکمیل شده و ضمن تعمیراتی که از

منظره سردر و گنبد مقبره امامزاده اسماعیل در اصفهان



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
رتال جامع علوم انسانی

در این مقاله چند شعر آنرا محض نمونه می آوریم:  
از حکم دارای زمان سلطان حسین کامران  
معمار ارکان جهان شاهنشاه فرمان روا  
(کتابه محمد صالح اصفهانی)

شاهی که شد معماری دولتسرای دین او  
زان پیش کز حکم خدا بنیاد هستی شد بنا  
آنجا که موج آور شود دریای عدل دائمش  
زنجیر نوشروان بود موج سراب کم بقا  
آواز طبل شهرتش نام سکندر را گرفت  
چون شد سواد لشکرش در چشم عالم سرمه سا  
ساعی شد ابراهیم بیک آن خیر اندیشی که هشت  
از بندگان محرم خلوتسرای پادشاه

.....  
.....  
این کعبه آئین صفا از سعی ابراهیم شد  
الطاف سلطان نو نمود این حجر اسمعیل را

### نسب امامزاده اسماعیل

رواق بقعه به سرسرائی منتهی می شود که از یک  
طرف به دهلیز مقبره و از طرف دیگر به مسجد کوچک  
شعیا منتهی می شود. در قسمت هلالی شکل بالای در  
سراسر در دو قسمت متن و حاشیه یک کتیبه به خط ثلث  
طلائی رنگ بر زمینه فیروزه ای و صورتی رنگ عبارات  
زیر نوشته شده است:

«هذا المشهد والروضة المنور المقدس للامام سيد  
اسماعيل بن الامام زيد بن حسن بن الائمة امير المؤمنين  
حسن بن الامام المتقين وامير المؤمنين علي بن ابي طالب»  
بر آرامگاه امامزاده اسماعیل ضریح منبت کساری  
زیبائی قرار دارد. ازاره های اطراف حرم به ارتفاع یک متر  
با کاشیهای شش ضلعی برجسته و طلائی رنگ تزیین  
شده از ازاره ها به بالا پوشش دیوارها و سقف گنبد با  
گچ بریهای برجسته و طلاکاریهای ظریف که در قسمت  
ترنج وسط به یک ستاره بزرگ (دوازده پر) منتهی می شود  
آراسته شده است. در اطراف حرم به خط ثلث برجسته  
طلائی بر زمینه لاجوردی رنگ سوره ملک تا آخر آیه ۲۷ از  
این سوره گچ بری شده و در آخر آن نام محمد ابراهیم  
بیک یوزباشی و سال اتمام آن ۱۱۱۲ هجری ذکر شده

است. تزیینات داخل حرم امامزاده اسماعیل در نوع خود  
بی نظیر است و در سایر آثار تاریخی و مذهبی اصفهان  
مشابه آن دیده نشده است.

### سنگ آرامگاه دختر شاه اسماعیل سوم

در داخل حرم امامزاده اسماعیل يك سنگ قبر  
مرمرین متعلق به زینت نساء بیگم دختر شاه اسماعیل  
سوم وجود دارد که کتیبه آن به شرح زیر است:  
«هوالباقی. وفات مرحومه مغفوره زینت نساء بیگم  
بنت مرحمت و غفران پناه شاه اسمعیل بتاریخ هیجدهم  
شهر شعبان سنه ۱۱۹۶».

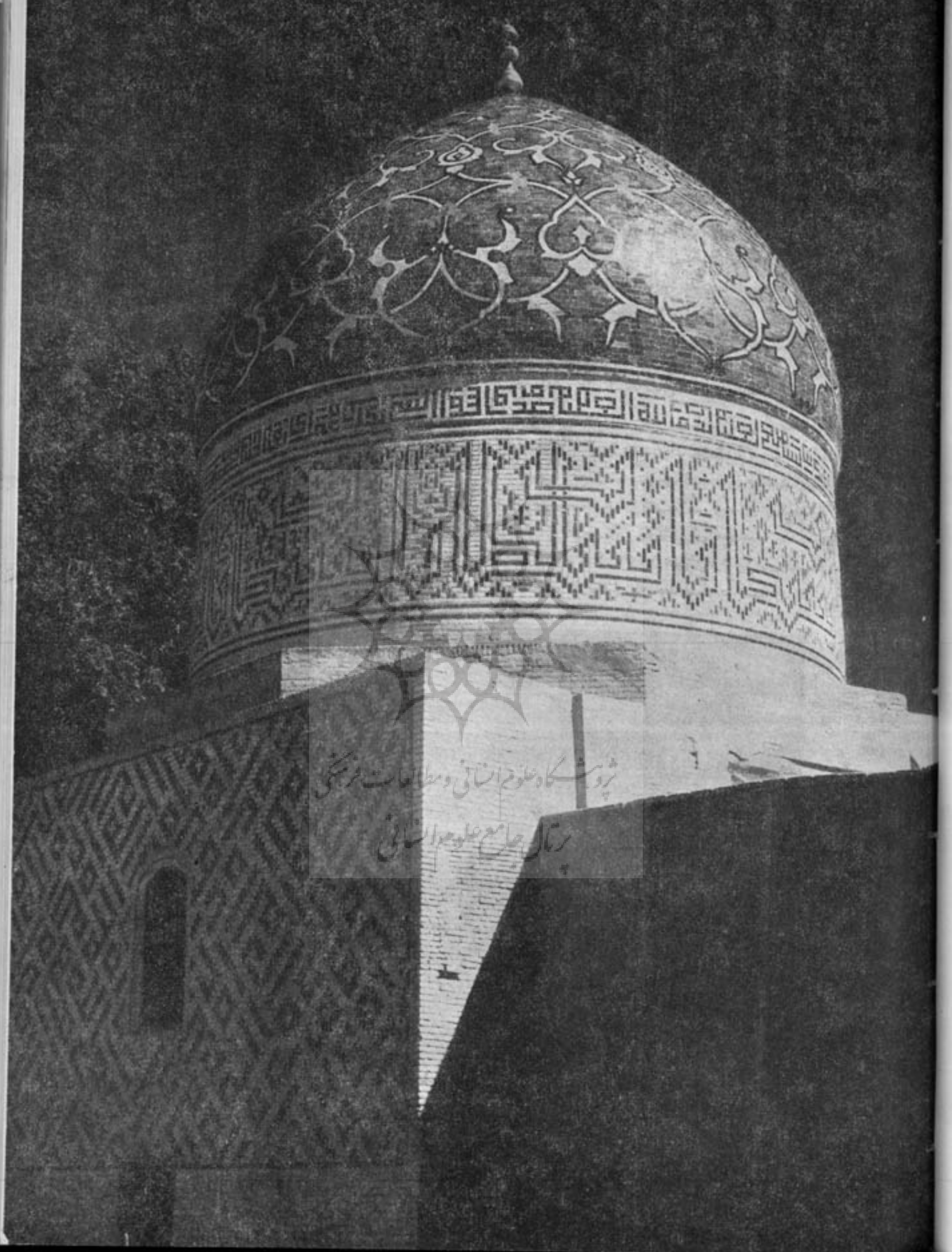
### در نفیس امامزاده اسماعیل

دهلیز مقبره امامزاده اسماعیل به وسیله در منبت  
کاری نفیسی به مرقد شعیا اتصال می یابد. این در که از  
لحاظ صنعت منبت کاری یکی از درهای نفیس آثار تاریخی  
اصفهان است در دوره پادشاهی سلطان محمود المظفر  
در این مکان نصب شده و ارایشهای فراوان چوبی دارد.  
در حاشیه هلال فوقانی این در کتیبه تاریخی آن به شرح  
زیر منقور است:

«امر باحداث هذاالباب احرازالمغفرة والثواب فی  
ایام دولة السلطان الاعظم مولی سلاطین الامم ناصر العدل  
والاحسان باسط الامن والامان ظل الله فی الارضین قطب  
الحق والسدین شاه محمد بن السلطان الاعظم محمد بن  
المظفر خلد الله ملكه البهلوان الاعظم الصاحب الاكرم تاج  
الدولة والدين رشید علی الخراسانی من خاص ماله».

بر دیوار غربی سردر تاریخی بقعه امامزاده اسماعیل  
سنگی نوشته ای بر دیوار نصب شده که به فرمان شاه  
سلطان حسین و بنا بر استدعای مقرب الخاقان و جالینوس  
زمان (حکیم باشی) مردم محله امامزاده اسماعیل از تکلیف  
یراق پوشی ایام عاشورا و بستن نخل و غیره معاف شده اند.  
این فرمان که به خط ثلث برجسته و به قلم علی نقی امامی  
به سال ۱۱۱۵ هجری مورخ است به شرح زیر می باشد:  
«بسم الله الرحمن الرحیم و به ثقتی. حسب فرمان

گنبد بقعه امامزاده اسماعیل و کاشیکاری زیبای آن از  
دوره صفویه

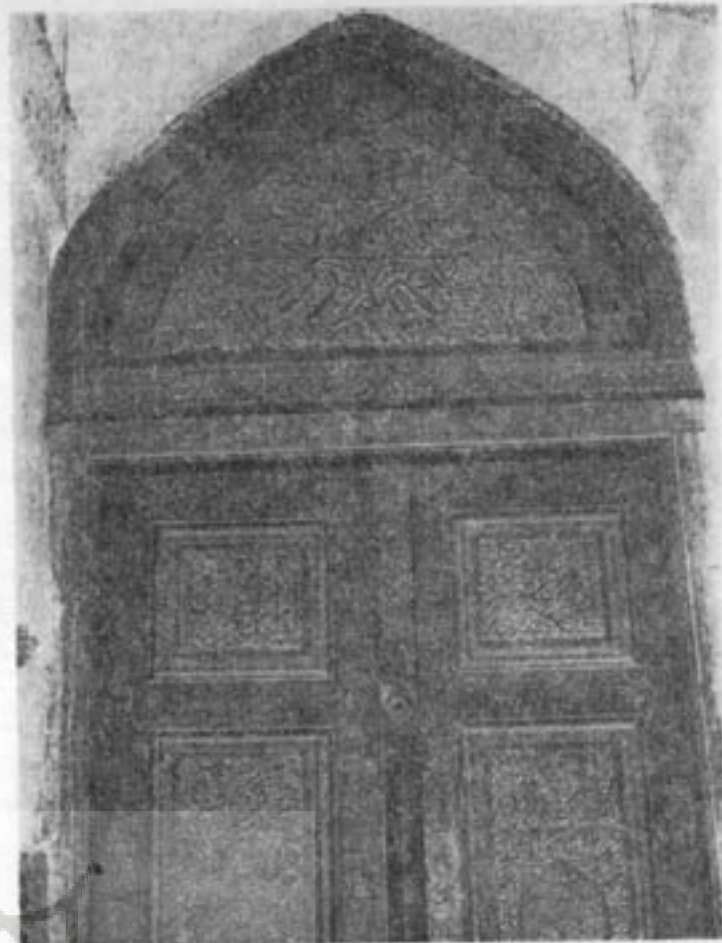


پروشکاد علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
رتال جیل مع علوم و انسانی

قضا جریان از تاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۱۱۵ رقم مبارك اشرف صادر شد آنکه حکم جهان مطاع شد آنکه در این وقت اهل محله واقعه در جوار امامزاده واجب التعظیم والتکریم امامزاده اسماعیل علیه وعلی آبائه التحیه والتسلیم مشهور به محله امامزاده از تکلیف یراق پوشی ایام عاشورا و امثال آن از بستن نخل و غیره معاف فرمودیم. داروغگان و عمال دارالسلطنه مزبوره حسب المسطوره مقرر دانسته رقم مجدد طلب ندارند و از فرموده تخلف نورزند و در عهده شناسند. بر طبق عرض عالیجاه مقرب الخاقانی جالینوس الزمانی حکیم باشی کتبه علی نقی.

### سنگابهای امامزاده اسماعیل

در صحن امامزاده اسماعیل که پشت بغل‌های اطراف آن با کاشیهای هفت‌رنگ در دوره سلطنت شاه سلطان حسین تزیین شده دو سنگاب نفیس موجود است که کتیبه هر دو سنگاب شامل صلوات بر چهارده معصوم است و یکی از دو سنگاب نام‌بانی آن «حاجیه شامیر» و تاریخ نصب آن سال ۱۰۴۹ هجری را نیز در بردارد. کتیبه سنگاب تاریخداری به خط ثلث برجسته به شرح زیر است:



در نفیس مثبت‌کاری امامزاده اسماعیل از قرن هشتم هجری فرمان تاریخی شاه سلطان حسین بردیوار بقعه.



سنگاب نفیس امامزاده اسماعیل از دوره شاه صفی

«وقف نمود بر آستانه حضرت امامزاده اسماعیل  
(ع) این حوض را حاجیه شاه میر بنت حاج میرزا علی خبری  
بر خواری سنه ۱۰۴۹ هـ.

### مسجد شعیا

در جانب شمالی مرقد شعیا و حرم امامزاده اسماعیل  
و در ضلع شرقی رواق بقعه مسجد کوچکی واقع شده که  
در جای مسجد اولیه سلجوقی در دوره صفویه به تزیینات  
کاشیکاری و محرابهای مرمری و گچ بری آراسته شده  
است. از آثار سلجوقی این مسجد به غیر از پایه مناره  
آن که به منار مسجد شعیا معروف است اثر دیگری باقی  
نمانده. ایوان جنوبی مسجد شعیا دارای تزیینات کاشیکاری  
و محراب مرمری و کاشیکاری است و بطوریکه از کتیبه  
اطراف محراب برمی آید شخصی بنام محمد مهدی انباردار  
فرزند میرزا اسماعیل در دوره سلطنت شاه سلطان حسین  
بانی اتمام این محراب بوده است. کتیبه های مسجد شعیا  
به خط محمد حسن امامی و عبدالحمید الادهمی مورخ به  
سالهای ۱۱۰۰ و ۱۱۱۵ هجری است.

يك لوحه نفیس کاشیکاری به خط محمد حسن امامی در  
مسجد شعیا



پروژه گاه علوم انسانی و مطالعات  
سرتال جامع علوم انسانی